

СЕКЦІЯ 1 МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ЮРИДИЧНОЇ ПСИХОЛОГІЇ

Костицький М.В., доктор юридичних наук, професор, академік НАПрН України, член-кореспондент НАПН України, заслужений юрист України

ПРО ПСИХОЛОГІЧНУ ЕКСПЕРТИЗУ ТА РОЗШИРЕННЯ СФЕРИ ЇЇ ЗАСТОСУВАННЯ В УКРАЇНІ

1. Психологічна експертиза є специфічною формою психологічної практики яка, як правило, застосовується в позапсихологічній сфері. Звичайно, психологічна експертиза може застосовуватися в клінічній, медичній психології, патопсихології. Але все ж таки вона витребувана в інших соціальних сферах. Найбільш поширеною вона є в сфері практичної юриспруденції, в кримінальному, цивільному та адміністративному судових процесах. Число видів юрисдикційного процесу (і юридичного теж), де потрібно застосовувати психологічну експертизу, зростає. Ми вже писали про можливість використання психологічної експертизи в нотаріальному процесі. В.В. Кошинець вказує на можливість застосування психологічної експертизи в господарському судовому процесі.

Виходячи з концептуальних засад і суті юрисдикційного процесу можна стверджувати, що у будь-якому виді цього процесу може використовуватися спеціальне психологічне знання у формі психологічної експертизи. Традиційно така експертиза в юрисдикційному процесі носить назву судово-психологічної.

2. Близьким до юрисдикційного процесу є конституційний судовий процес, який є різновидністю юридичного процесу за змістом, а за формою він є близьким до юрисдикційного. Ми вже писали про особливості доказування в конституційному судовому процесі, де одним з доказів є висновок експертизи, в т.ч. і психологічної. Звичайно, Конституційний Суд України відрізняється від судів загальної і спеціальної юрисдикції – він є

судом права, а не судом факту. В цьому суді немає підсудних і потерпілих, але є сторони, в т.ч. фізичні особи або їхні групи. А раз є живі люди, то в судовому конституційному провадженні цілком може призначатися і поводитися психологічна експертиза, яка може представити суду аналіз психологічної сторони проблеми, що є предметом розгляду.

3. Близько до сфери юрисдикції є сфера правоохорони, де психологічна експертиза може застосовуватися ще на допроцесуальних етапах роботи з деліквентом. У першу чергу тут йдеться про малолітніх і неповнолітніх правопорушників (напевно, сфера роботи з такими категоріями деліквентів чи не єдина, де ще застосовується кримінологічна профілактика).

Не може обходитися без психологічної експертизи і сфера застосування покарань, як пов'язаних з ізоляцією від суспільства, так і без. Оскільки в пенітенціарній системі є налагоджена психологічна служба, то, як виняток, психологічну експертизу щодо засуджених у місцях позбавлення волі можуть проводити і психологи із цієї системи. Однак, ми вже писали раніше про незалежність, у т.ч. і відомчу, психологів, які проводять психологічну експертизу. Тому було б правильніше, коли б психологи з пенітенціарного відомства оформляли свою роботу із засудженими як письмові психологічні консультації, а психологічну експертизу засуджених, особливо коли б йшлося про амністію чи умовно-дострокове звільнення від відбування покарання, мали б проводити незалежні психологи з навчальних закладів, наукових установ, можливо, ліцензовані судові психологи (для останніх це новий напрямок діяльності, і, можливо, вони тут мало надаються для експертної діяльності). Не виключно можливості участі в експертних комісіях і психологів з пенітенціарної системи.

Тут згадано не всі напрямки правоохоронної діяльності, де потрібно застосовувати психологічну експертизу. Сподіваюся, що коли зміняться обставини в Україні, припиниться локальна війна, зреформується головна правоохоронна система і головним завданням новоствореної поліції буде не „лови і доганяй“, а попередження злочинів і правопорушень, то й

психологічна експертиза в контексті профілактичної діяльності буде витребувана і забезпечена.

4. Видається, що надзвичайно важливою сферою використання психологічної експертизи повинно бути законотворення, законодавча діяльність. За 25 років в Україні прийнято Декларацію незалежності, Акт про державний суверенітет, Конституційний договір, Конституцію України, тисячі законів і десятки тисяч підзаконних актів та актів місцевого самоврядування. Зі свого невеликого досвіду законотворення у Верховній Раді пам'ятаю, що законодавці дуже не люблять різного роду експертні висновки на законопроекти. В кращому разі ще терпеливо сприймаються експертні висновки Інституту законодавства при Верховній Раді України або юридичного управління апарату парламенту. Часом потрібно великих зусиль, щоб залучати як експертів Інститут держави і права НАН України, НАПрН України або провідні вищі навчальні заклади. Про політологічну, соціологічну, філософську чи психологічну експертизу законопроекту часом ніхто і слухати не хоче. Напевно, народні обранці вважають себе достатньо професійними фахівцями з цих галузей гуманітарного знання (правда, журналістський аналіз (не фаховий) персонального складу парламенту свідчить про часом скромний рівень підготовки народних обранців у районних чи міських „національних“ університетах).

На одній із зустрічей з керівниками Конституційної асамблеї (а вони були раніше і членами Конституційної комісії), яка мала завданням підготувати проект зреформованої Конституції (чи зміни і доповнення до неї), я запитав цих поважних людей, чи вони не вважають за потрібне звернутися за експертними висновками до головних науково-дослідних установ України, зокрема, інститутів політології, соціології, економіки, філософії, політичної і соціальної психології, щодо потреби зміни Конституції взагалі. Пізніше в кількох публікаціях була поставлена мною ціла низка запитань до зазначеної інституції. Зрозуміло, ніякої відповіді я не отримав. А питання не таке просте. Йдеться про ревізію Основного Закону України. І оскільки теоретично людина поставлена в центр

„Правового Космосу“ в Україні, то зовсім не лише було б отримати висновок і від головних людинознавців-психологів, які могли б роз'яснити „реформаторам“, чого бажає в сенсі законотворення громадянин, сім'я, громада, етнос, нація, народ. Часом такий експертний висновок міг би бути підготовлений спільно із іншими фахівцями. Деяких ми назвали вище. Але можуть бути залучені й інші.

5. Сферами застосування психологічної експертизи можуть бути педагогічна сфера, включно з дефектологією. Вже за роки незалежності кілька разів піднімалося питання на рівні Національної академії педагогічних наук, Міносвіти, провідних педагогічних вузів, навіть парламентських комітетів про роботу з обдарованими дітьми. Очевидно, що цей „золотий фонд“ українського народу потребує особливої уваги, зокрема, уваги психологів. Психологи мали б приймати участь у відборі таких талантів, розробці програм їх навчання і виховання.

Психологічна експертиза була б доцільна при оцінці етапів роботи з такими дітьми і на фініші їх шкільного навчання.

Доцільною є психологічна експертиза в клінічній медичній практиці, і не тільки при визначенні напрямків і засобів психотерапевтичної роботи, але й про діагностиці і призначенні лікування.

За останній час в зв'язку із спадом індустрії в Україні загальмувалися темпи розвитку інженерної психології і психології праці. Коли ситуація зміниться, думаю, що будуть випробувані ідеї професора Ярослава Цурковського про профвідбір, про підбір, профорієнтацію та профадаптацію, і проявиться потреба у психологічних експертних висновках щодо цих етапів професійного становлення працівника.

Зрозуміло, що тут зачеплені лише головні сфери застосування психологічної експертизи, і, думаю, число їх буде зростати.

6. Цікавим є питання, як і з чого все починалося. 40 років тому назад у квітні 1975 р. суддя військового трибуналу Прикарпатського військового округу Тетерев звернувся до мене, викладача судової психології Львівського державного університету, за консультацією у справі про вбивство з

обтяжуючими обставинами. Ніякого досвіду і підготовки, крім кількомісячного стажування у секторі судової психології Інституту прокуратури (сектор очолював професор О.Р. Ратінов), у мене не було. Я звернувся до свого вчителя, тоді доцента А.Е. Жалінського, який мав досвід читання курсу судової психології на юридичному факультеті, та в Москву до професора О.Р.Ратінова і доцента М.М.Коченова. Після консультацій з цими вченими я порадив судді Тетереву призначити судово-психологічну експертизу. Що і було зроблено. Експертизу було доручено провести мені, Жалінському А.Е. та працівникам сектору судової психології Інституту прокуратури Сітковській О.Д. і Замуруєвій Е.П. Останні дві вже мали досвід проведення таких експертиз. Коли приїхали колеги з Москви, ми виїхали з судом у виїзне засідання в один із гарнізонів (обласний центр) військового округу і впродовж кількох днів працювали в судовому засіданні. А до і після засідань, чи в перервах працювали з підсудним. Експертиза була проведена, представлений висновок було судом враховано при встановленні покарання. А після цього – півтора десятків років експертної практики в цивільних і військових судах, на досудовому розслідуванні, в кримінальних і цивільних процесах. Експертизи прості і комплексні (психолого-психіатричні, медико-психологічні, психолого-технічні і ін.), експертизи живих осіб і посмертні експертизи. Всього більше двох сотень експертиз.

Пізніше, після написання низки монографій, навчальних і методичних посібників естафета проведення психологічних експертиз була передана психологом різних регіонів і різних спеціалізацій.

Попри підйом і спади, психологічна експертиза в Україні розвивається, а практика, в першу чергу, судово-психологічної експертизи завдяки дисертаціям і монографіям В.Бедя, О.Загурського, В.Кощинця, Р.Лемик, М.Луцького, В.Марчака, О.Петечела, Л.Радухівської, О.Черновського, А.Федіної та інших продовжує поширюватися. Так що на перспективу психологічної експертизи в Україні я дивлюсь оптимістично.